

УДК 340.132(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.6>

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ СПОСІБ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА З ОЦІНОЧНИМИ ПОНЯТТЯМИ

Середюк В.Ю.,
кандидат юридичних наук, доцент,
начальник територіального сервісного центру №8049
регіонального сервісного центру
ГСЦ МВС в м. Києві (філія ГСЦ МВС)
ORCID: 0000-0002-2423-4931
vitkov84@ukr.net

Середюк В.Ю. Функціональний спосіб тлумачення норм права з оціночними поняттями.

Мета статті полягає у тому, щоб з'ясувати, що розуміється під функціональним способом тлумачення норм права та, які чинники необхідно враховувати в процесі його застосування на практиці. З'ясовано, що функціональне тлумачення норм права – це вивчення практики застосування норм права. Показано, що функціональний спосіб тлумачення норм права необхідний для тлумачення норм права з оціночними поняттями. Вказаний спосіб тлумачення здійснюється за правилами, вимогами, які використовуються в процесі визначення змісту оціночних понять з урахуванням конкретно-історичних умов.

Обґрунтовано, що інтерпретатор повинен враховувати умови та фактори, за яких реалізується норма. Розглянуто практику тлумачення такого оціночного поняття як «тривалі злочини» та з'ясовано, що диспозиція норми, формалізованої статтею 146 Кримінального кодексу України об'єднує в собі два різних діяння, які можна вважати самостійними злочинами. Встановлено, що формальні техніко-юридичні дефекти виникають переважно під час формулювання правового поняття законодавцем з порушенням правил та вимог до нормативних дефініцій.

Автор дійшов висновку, що на доктринальному рівні визнається існування й застосування у практичній діяльності функціонального способу тлумачення норм права. Адже, у певних випадках для з'ясування сенсу норми права недостатньо звертати увагу лише на її формальний аналіз та загальні умови реалізації.

Втім, функціональне тлумачення – не єдиний спосіб тлумачення норм права із оціночними поняттями. Такі норми підлягають не тільки функціональному, а й мовному, логічному, системному тощо тлумаченню. При тлумаченні норм права, що містять оціночні поняття, результат тлумачення може бути різним, втім зміст норми повинен збігатися з її словесним виразом.

Ключові слова: функціональність, тлумачення норм права, юридична техніка, оціночні поняття, техніко-юридичні дефекти.

Seredyuk V.Yu. A functional way of interpreting legal norms with evaluative concepts.

The purpose of the article is to find out what is meant by the functional method of interpreting legal norms and what factors must be taken into account in the process of its application in practice. It was found that the functional interpretation of legal norms is the study of the practice of applying legal norms. It is shown that a functional way of interpreting legal norms is necessary for interpreting legal norms with evaluative concepts. The specified method of interpretation is carried out according to the rules and requirements that are used in the process of determining the content of evaluative concepts, taking into account specific historical conditions.

It is justified that the interpreter must take into account the conditions and factors under which the norm is implemented. The practice of interpreting such an evaluative concept as “long-term crimes” was considered, and it was clarified that the provision of the norm, formalized by Article 146 of the Criminal code of Ukraine, combines two different actions that can be considered independent crimes. It has been established that formal technical-legal defects arise mainly during the formulation of a legal concept by the legislator in violation of the rules and requirements for normative definitions.

The author came to the conclusion that at the doctrinal level, the existence and application of the functional method of interpreting legal norms is recognized in practical activity. After all, in certain cases, to clarify the meaning of a legal norm, it is not enough to pay attention only to its formal analysis and general conditions of implementation.

However, functional interpretation is not the only way of interpreting legal norms with evaluative concepts. Such norms are subject to not only functional, but also linguistic, logical, systemic, etc. interpretation. When interpreting legal norms containing evaluative concepts, the result of interpretation may be different, however, the content of the norm must match its verbal expression.

Key words: functionality, interpretation of legal norms, legal technique, evaluative concepts, technical-legal defects.

Постановка проблеми. Особливістю функціонального способу тлумачення норм права є те, що враховуються перш за все умови, в яких функціонує норма права, а не умови, в яких вона створюється. Трапляється так, що норма права стає результатом впливу економічних, політичних, соціальних, морально-етичних та інших чинників.

Функціональний спосіб тлумачення норм права необхідний для тлумачення норм права з оціночними поняттями. Вказаний спосіб тлумачення здійснюється за правилами, вимогами, які використовуються в процесі визначення змісту оціночних понять з урахуванням конкретно-історичних умов. Інтерпретатор повинен враховувати умови та фактори, за яких реалізується норма. Насамперед це стосується тлумачення оціночних термінів.

Стан опрацювання проблеми. Питання про функціональне тлумачення норм права певною мірою розробили Є. Галигіна [2], О. Дудоров [7], З. Загинеї [8], І. Кожокар [5], Є. Кузьмичьова [14], Є. Луганцева [4], І. Онищук [1; 3], О. Саско [9], М. Хавронюк [7], Ю. Черткова [6], І. Шутак [6] та багато інших. Фактично між вченими, які займаються тлумаченням норм права, відсутня єдність думок щодо кількості способів тлумачення та їх змісту. З-поміж самостійних способів тлумачення норм права, без сумніву, особливе місце займає функціональний спосіб.

Стверджувати про максимально поглиблений, детальний і комплексний розгляд питань функціонального тлумачення норм права у наукових дослідженнях не доводиться. Ще є досить багато теоретичних та практичних аспектів, що потребують наукового осмислення функціонального тлумачення норм права.

Мета статті полягає у тому, щоб з'ясувати, що розуміється під функціональним способом тлумачення норм права та, які чинники необхідно враховувати в процесі його застосування на практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тільки правильне з'ясування та роз'яснення справжнього змісту та сенсу норм права (волі законодавця) та одноманітне їх застосування суб'єктами права на практиці є запорукою встановлення в суспільстві та державі високої правової культури, зміцнення законності та правопорядку.

Як зазначив І. Онищук: «Право є зображенням суспільства, в якому воно функціонує». Ця теза пов'язана з еволюціоністським і консенсуальним способом обґрунтування генезису правової форми, яка є: результатом, що протікає в часі поділу суспільних структур; результатом соціального контракту індивідів [1, с. 30].

Функціональне тлумачення норм права – це вивчення практики застосування норм права. Слово «*функціонувати*» є похідним від слова «*функція*», яке означає: явище, що залежить від іншого і що змінюється в міру зміни іншого явища; у математиці змінна величина, що змінюється в залежності від змін іншої величини (аргументу); робота, яку виконує орган, організм; роль, значення чогось; обов'язок, коло діяльності; призначення, роль [2, с. 95].

Також, варто врахувати, що з сутністю та ознаками власне права, яке виникає у зв'язку з його функціональністю органічно пов'язаний зміст юридичної техніки [3, с. 25].

Роз'яснення оціночних понять у тексті нормативно-правових актів мають надаватися лише у виняткових випадках (коли вони явно оптимізують процес розуміння) і переважно шляхом формулювання містких і чітких відкритих переліків. Це пов'язано з тим, що нормативні визначення оціночних понять, як правило, перешкоджають виконанню цими поняттями своїх позитивних функцій законодавчої економії та забезпечення доступності тексту закону [4, с. 151].

Оціночні терміни не мають строго певного змісту та використовуються для позначення предметів та явищ, які можуть істотно змінюватись у різних умовах та ситуаціях. При цьому якість самого явища залишається незмінним. За допомогою таких термінів та виразів характеризуються дії, вчинки,

стани (стан сильного душевного хвилювання, патологічного афекту, крайня необхідність, якість предметів та явищ; мотиви та спонукання до юридично значущих дій тощо).

Слід зазначити, що відсутність визначення правового поняття відноситься до змістовних техніко-юридичних дефектів (прогалин). Підкреслимо, що поняттєва прогалина виникає, якщо термін, який використовується для позначення поняття, має різне тлумачення, або може означати різні поняття, або є неюридичним професіоналізмом, але при цьому використовується в акті широкого застосування, або застосовується в особливому, невідомому сенсі. Власне формальні техніко-юридичні дефекти виникають, коли законодавець формулює правове поняття, але при цьому порушує певні правила та вимоги до нормативних дефініцій. Більшість із них викликані поспішністю, недбалістю законодавця та стихійністю законодавства, дефініція конструюється до формування правової моделі відповідних відносин [5, с. 185].

На доктринальному рівні обґрунтовуються два можливі підходи до тлумачення оціночних понять – суб'єктивістський та об'єктивістський. Суб'єктивістський підхід залишає виявлення змісту оціночних понять на розсуд суду або іншого суб'єкта правозастосування. Цей підхід, можна сказати, став традиційним. Об'єктивістський підхід у науці не окреслено, втім, він передбачає виявлення змісту відповідного поняття насамперед наукою, а завершує цей процес суб'єкт правозастосування, зокрема з урахуванням особливостей конкретних правовідносин. Але юридична наука, щоб зробити внесок у розв'язання проблеми тлумачення оціночних понять, має вирішувати не ізольовано та фрагментарно, а у зв'язку з проблемами тлумачення понять термінів та слів, судової правотворчості, соціологічної складової права, тенденцією розвитку законодавства (у частині використання в актах законодавства оціночних понять). Для юридичної науки розробка проблеми об'єктивістського підходу до тлумачення оціночних понять у такому широкому контексті могла б стати пріоритетною [6, с. 90].

Деякі статті Кримінального кодексу України складаються з однієї, а більшість – з кількох частин, кожна з яких є окремою кримінально-правовою нормою. Деякі частини статей Кримінального кодексу України поділяються на абзаци та/або на пункти. Понад 50 статей мають примітки, що складаються з одного чи кількох пунктів, в яких роз'яснюються окремі терміни, розкривається зміст оціночних понять (істотна шкода, значна шкода, великий, особливо великий розмір шкоди, тяжкі наслідки тощо) [7, с. 87].

Примітки як частина тексту Кримінального кодексу України разом зі статтею Особливої частини цього Кодексу є предметом тлумачення кримінального закону. Враховуючи те, що правова природа норм Загальної частини Кримінального кодексу України та приміток до статей Особливої частини Кримінального кодексу України практично тотожна. В процесі тлумачення положень відповідного кримінально-правового припису з використанням примітки до статті необхідно з'ясувати, чи поширюється дія цієї примітки на відповідну статтю. Особливо це стосується тих приміток, які охоплюють декілька статей Особливої частини КК [8, с. 39].

До прикладу розглянемо практику тлумачення такого оціночного поняття як *«тривалі злочини»*. Законодавча конструкція частини 2 статті 146 Кримінального кодексу України встановлює відповідальність за ті самі діяння, що здійснені протягом тривалого часу. А відповідно до диспозиції частини 1 статті 146 Кримінального кодексу України *«тими самими діяннями»* є незаконне позбавлення волі або викрадення людини. Тобто, диспозиція норми об'єднує в собі два різних діяння, які можна вважати самостійними злочинами: 1) незаконне позбавлення волі людини; 2) викрадення людини. Вчинення одного із цих діянь є достатнім для встановлення об'єктивної сторони злочину. Однак, незаконне позбавлення волі людини та викрадення людини відрізняються за характером і ступенем суспільної небезпечності. Той факт, що законодавець у диспозиції статті 146 Кримінального кодексу України передбачив відповідальність за два фактично різні діяння, впливає з того, що в назві зазначеної статті, а також у диспозиції використано сполучник *«або»*. Тому, варто ці два діяння розглядати як самостійні злочини [9, с. 110].

Що стосується так званих *«тривалих злочинів»*, коли діяння почалося до і тривало після того, як воно стало злочином, то кримінальне переслідування за такі злочини може розглядатися як порушення заборони на зворотну силу закону за винятком випадків, коли може бути доведено, що обвинувальний вирок ґрунтується на діяннях, вчинених вже після криміналізації такої поведінки. Розширення або роз'яснення сфери застосування злочину зазвичай не визнається порушенням заборони зворотної сили закону. Щоправда, Європейський суд з прав людини наголосив, що статтю 7 не слід тлумачити розширювальним чином на шкоду обвинуваченому, зокрема, шляхом аналогії. Разом про те, вимога, що злочин має бути чітко визначено законом, виконується, якщо підсудний, як виходячи з формулю-

вання відповідного становища, а й, за необхідності, «з допомогою його тлумачення судами», може знати, у зв'язку з якими діями чи бездіяльністю нею накладається кримінальна відповідальність. Наприклад, у справі «С.Р. проти Сполученого Королівства» [C.R. v the United Kingdom] Європейський суд з прав людини підтримав рішення Апеляційного суду Палати Лордів, яке полягало в тому, що раніше допускалося виключення визначення згвалтування щодо згвалтування дружини власним чоловіком більше не відповідає сутності даного злочину. Європейський суд вважав, що судове визнання незаконним цього виключення стало логічно передбачуваним кроком і, таким чином, не становить порушення статті [10, с. 200-201].

Висновки. На доктринальному рівні визнається існування й застосування у практичній діяльності функціонального способу тлумачення норм права. Адже, у певних випадках для з'ясування сенсу норми права недостатньо звертати увагу лише на її формальний аналіз та загальні умови реалізації.

Втім, функціональне тлумачення – не єдиний спосіб тлумачення норм права із оціночними поняттями. Такі норми підлягають не тільки функціональному, а й мовному, логічному, системному тощо тлумаченню. При тлумаченні норм права, що містять оціночні поняття, результат тлумачення може бути різним, втім зміст норми повинен збігатися з її словесним виразом.

Список використаних джерел:

1. Онищук І.І. Правовий моніторинг: проблеми методології, теорії та практики: монографія. Івано-Франківськ. Дрогобич: Коло. 2017. 512 с.
2. Гальгіна Е.С. Функциональный способ толкования норм права и проблем усмотрения в уголовном процессе. *Вестник ЮУрГУ. Серия «Право»*. 2013. Т. 13. № 2. С. 95-96.
3. Шутак І.Д., Онищук І.І. Юридична техніка: навчальний посібник для вищих навчальних закладів. Івано-Франківськ. 2013. 496 с.
4. Кузьмичева Е.В., Луганцева Е.Д. Виды, способы и результаты толкования норм права с оценочными понятиями. *Science Time*. 2014. № 9. С. 148–152.
5. Кожокарь І.П. Технично-юридические дефекты в российском праве: дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.01; ФГБУН Институт государства и права Российской академии наук; науч. консульт. Власенко Н.А. Москва. 2020. 414 с.
6. Черткова Ю.В. Системный подход к толкованию оценочных правовых понятий. *Правотолкование и проблема судебного правотворчества: материалы III Всероссийской научно-практической конференции* (г. Симферополь, 10–12 октября 2019 года). Симферополь: Крымский университет им. В.И. Вернадского. 2020. С. 86–93.
7. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: Навчальний посібник / За заг. ред. М.І. Хавронюка. К.: Ваіте. 2014. 944 с.
8. Загиней З.А. Примітки до статей як частина тексту Кримінального кодексу України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. С. 37–40.
9. Саско О. Тривалий час: оціночне поняття у ст. 146 Кримінального кодексу України. *Історико-правовий часопис*. 2020. № 1 (15). С. 109–113. DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2020-1/207>.
10. Справедливое судебное разбирательство в международном праве: юридический сборник. Бюро ОБСЕ по демократическим институтам и правам человека (БДИПЧ). Варшава, 2013. 278 с.